

1.01
Prejeto 25. 9. 2009

UDK 330.567.22 "1929/1934"

Marta Rendla*

Potrošnja v času velike gospodarske krize v luči takratnega slovenskega časopisja

IZVLEČEK

V prispevku avtorica prikaže položaj potrošnje v Evropi in svetu ter v Jugoslaviji oziroma Dravski banovini v času velike gospodarske krize, in to na podlagi poročil strokovnega in osrednjega dnevnega časopisja in z uporabo takrat neposrednih kazalnikov stanja porabe, kot so predvsem obseg trgovine in proizvodnje, trgovanje z reprezentančnim blagom na svetovnih blagovnih trgih in redka poročila o porabi. Značilno za potrošnjo v tem obdobju je bilo nenehno nazadovanje; v Evropi, ki se je ves čas po prvi svetovni vojni, torej že pred samim izbruhom velike gospodarske krize, spopadala s pomanjkanjem in krizo v potrošnji in agrarnem sektorju, pa je pojav velike gospodarske krize že sicer težak gospodarski položaj še poslabšal. Delna oživitvev gospodarske aktivnosti se je začela zaradi usklajevanja nesorazmerja med ponudbo in povpraševanjem pri posameznih vrstah blaga kazati leta 1932, prelomnico pa je pomenilo leto 1933. Obseg trgovine in posledično poraba sta takrat v svetu dosegla najnižjo točko, zato so se gibanja obrnila navzgor; v Jugoslaviji pa se je obrat zgodil pozneje, leta 1934, ko je kriza dosegla dno.

Ključne besede: velika gospodarska kriza, potrošnja, Evropa, Jugoslavija, Dravska banovina

ABSTRACT

CONSUMPTION IN THE TIME OF THE GREAT DEPRESSION IN LIGHT OF SLOVENE CONTEMPORARY PRESS

In the following article the author will demonstrate the state of consumption in Europe, the world and in Yugoslavia or the Drava Banate in the time of the Great Depression, on the basis of reports published in expert and major daily press and by means of what were at the time immediate indicators of consumption - especially volume of trade and production as well as trade in representative goods at global markets - and partly on the basis of few consumption reports. Continuous recession was characteristic of consumption in this period. In the - Europe, struggling with shortage and crisis of consumption and the agrarian sector ever since the end of World War I, thus even since before the onset of the Great Depression - the phenomenon of the Great Depression even worsened what had already been a difficult economic position.

In 1932 partial tendencies of economic activity revitalisation due to the balancing of the disproportion between supply and demand for certain kinds of goods became evident, while the year 1933 represented the turning point. At that time the level of trade and,

* Univ. dipl. zgodovinarica, strokovna sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov:marta.rendla@inz.si

consequently, consumption reached the lowest point globally, therefore the trends reversed and pointed upwards. The turning point in Yugoslavia occurred later, in 1934, when the bottom of the crisis was reached.

Key words: consumption, Great Depression, Europe, world, Drava Banate

Uvod

Velika gospodarska kriza v tridesetih letih 20. stoletja je vplivala na znižanje porabe-potrošnje, takrat imenovani konzum, v Evropi in svetu ter tudi na domačem, jugoslovanskem prizorišču. O potrošnji kot eni od komponent gospodarskega procesa takratno časopisje ni neposredno poročalo. Strokovno časopisje, ki je poročalo o gospodarskih razmerah na podlagi izsledkov statističnih služb, je dajalo prednost tistim gospodarskim kategorijam, ki so bile v okviru stopnje razvitosti ekonomske znanosti in njenega aparata deležne izčrpnih preučevanj, npr.: gibanje proizvodnje, obseg trgovine, zaposlenost. Nasprotno pa je dnevno časopisje izčrpno poročalo o najbolj vidnih znakih oziroma posledicah krize, kot je padanje cen, porast brezposelnosti, krčenje obsega trgovine - mednarodne menjave blaga in zmanjševanje proizvodnje ter zniževanje osebnega dohodka, takratnih mezd, in o vseh ukrepih, ki so jih vpeljevali z namenom omilitve oziroma izhoda iz krize. Ker v tridesetih letih 20. stoletja ekonomska znanost in potrošniška družba še nista dosegli take razvojne stopnje, ko bi bile vse ekonomske kategorije deležne enakovrednega preučevanja in bi poslovna politika potrošniške družbe že temeljila na današnji filozofiji in praksi trženja, se pri ugotavljanju gibanja potrošnje osredotočamo na tiste kazalnike, ki jih lahko opredelimo za takratni čas kot neposredne. Ker potrošnje, pa tudi odnos med povpraševanjem in prodajo, ugotavljamo skozi prodajo, so za spremljanje potrošnje uporabljeni neposredni kazalniki: obseg trgovine in proizvodnje, trgovanje z reprezentančnim blagom na svetovnih blagovnih trgih in število prijav in odjav trgovskih obratov; deloma so upoštevana, sicer redka, poročila o porabi.

Čeprav gospodarske krize v ekonomski zgodovini nimajo enotnega izvora in vzroka, pa se ekonomisti klasične ekonomske teorije strinjajo, da so naraven del gospodarskega ciklusa.

V gospodarskem ciklusu je kriza točka obrata, ko se polet ustavi in se gibanja obrnejo navzdol, v depresijo.¹ Po mnenju gospodarskega zgodovinarja Nevena Boraka današnja ekonomska veda kljub uporabi sodobnih makroekonomskih analiz in neprimerno večji statistični podlagi in računski sposobnosti ter ob neprimerno večji rabi matematičnega aparata za iskanje teoretičnih in ekonometričnih metod zaradi številnih alternativnih in medseboj neskladnih pojasnil ne ponuja bistveno različnih teorij o krizah in ciklih oziroma takih raziskav, kot jo podaja klasična ekonomska teorija, ki se je v raziskavah osredotočala na dolgoročne gos-

¹ Neven Borak: Uvod v krize in gospodarske cikle: gospodarske krize in Slovenci. Ljubljana 1999 (dalje Borak, Gospodarske krize in Slovenci), str. 10.

podarske silnice in dajala prednost teorijam vrednosti in razdelitve. Tako po njegovem mnenju v okviru klasične ekonomske teorije še vedno velja kot najboljši pregled o gospodarskih ciklikih knjiga Haberlera, teoretika gospodarskih ciklusov, iz leta 1937.

Ker se s pojmom gospodarska kriza pogosto povezujejo pojma recesija in depresija, si pogledajmo še njuno razlago. O pomenu recesije v ekonomski teoriji obstajata dve definiciji: Prva trdi, da pomeni recesija znižanje bruto domačega proizvoda (BDP) ali negativno rast v dveh zaporednih četrtletjih, po drugi pa pomeni znaten negativen odklon v državni ekonomski aktivnosti, ki traja dlje kot le nekaj mesecev.² V ZDA pa jo opredeljujejo kot pomemben padec ekonomske aktivnosti v celotnem gospodarstvu.³

Ko se v rasti gospodarstva, ki temelji na ravnotežju med proizvodnjo ter porabo blaga in storitev, ravnotežje poruši, pride do recesije. Ko gospodarstvo raste, praviloma rastejo tudi prihodki potrošnika in njegova potrošnja, ki povzročata nadaljnjo gospodarsko rast. Gospodarstvo pa se na neki točki mora upočasniti. Upočasnitev se lahko pojavi zaradi povsem preprostega razloga; npr.: da so proizvajalci proizvedli preveč dobrin. Prevelika zaloga (ponudba) dobrin povzroči padec povpraševanja po teh dobrinah. To za sabo potegne manjšo prodajo, slabše zaslužke in padec delnic. Če upočasnitev traja v zgoraj omenjenih časovnih terminih in če se enaka zgodba razširi čez celotno gospodarstvo, potem to zapade v recesijo.

Depresija je resna ekonomska katastrofa, v kateri BDP pade za vsaj 10%.⁴ Je bistveno hujša od recesije in njene posledice je lahko čutiti več let. Depresija lahko povzroči razdejanje v bančnem sektorju, borzi in proizvodnji, prav tako lahko povzroči padec cen, poostrene pogoje kreditiranja, manj denarja, namenjenega za investiranje, povečano število stečajev in večjo brezposelnost.

Depresija nastane, ko se naenkrat ujame več dejavnikov. Začne se s preveliko proizvodnjo dobrin, nato se pojavi strah, ki s stopnjevanjem preraste v paniko. Kombinacija prevelikih zalog in strahu povzroči zmanjšanje podjetniških investicij in potrošnje.⁵ Ko se gospodarstvo upočasnjuje, začne rasti stopnja brezposelnosti in osebni dohodki se začno zmanjševati. Manjše plače povzročijo nadaljnje zmanjšanje potrošnje gospodinjev, kar doda še dodaten pritisk na brezposelnost in osebne dohodke. Vse to povzroči cikel, v katerem je kupna moč prebivalstva tako zmanjšana, da ima težave s plačilom hipotek in kreditov, kar povzroči, da banke zaostrijo pogoje kreditiranja, kar končno pripelje do bankrotov.

O gospodarskih krizah tudi obstaja več skupin teorij, ki so povezane s poglobitnim dejavnikom, ki naj bi bil glavni vzrok vsakokratnega cikličnega gibanja.⁶ Glede na poglobitni dejavnik obstajajo čista monetarna teorija gospodarskega cikla, teorija hiperakumulacije ali čezmernih investicij, monetarna in nemonetarna teorija hiperakumulacije, teorija hiperakumulacije na podlagi povpraševanja po končnih izdelkih, teorija premajhne potrošnje, psihološka teorija, teorija na pod-

² Dejan Kilar: Kaj je recesija in kaj depresija? Na: spletni portal Asista skupina: www.asista-skupina.si/index.php?t=news&id=63, 13. 10. 2009 (dalje: Kilar, Kaj je recesija in depresija?).

³ Prav tam.

⁴ Prav tam.

⁵ Prav tam.

⁶ Oto Norčič: Krize in slovensko gospodarstvo. V: Gospodarske krize in Slovenci. Ljubljana 1999 (dalje Norčič, Krize in slovensko gospodarstvo), str. 219.

lagi letine in Schumpetrova teorija cikla.⁷ Ker bo v nadaljevanju govor predvsem o tem, kako se je velika depresija odrazila v potrošnji, si pogledimo razlago teorije hiperakumulacije na podlagi povpraševanja po končnih izdelkih, torej če je poglaviti dejavnik cikličnega gibanja potrošnja, in teorijo premajhne potrošnje.

Potrošnji številni avtorji pripisujejo poglavitno vlogo v razlagi cikla. Teorija hiperakumulacije na podlagi povpraševanja po končnih izdelkih poudarja, da proizvodnja kapitalnih dobrin fluktuirata (narašča in se zmanjšuje) dosti bolj kot proizvodnja potrošnih dobrin.⁸ Kar pomeni, da so v ciklu neprimerno bolj prizadete tiste dejavnosti, ki proizvajajo kapitalne dobrine (kapitalne dobrine ali trajne produkcijske dobrine kot npr. stroji, stavbe in vsi fiksni elementi produkcijskega procesa), kot pa tiste, ki producirajo potrošne dobrine (stanovanja, hiše, avtomobili in gospodinjski aparati se kot trajne potrošne dobrine obnašajo enako kot kapitalne dobrine). Majhne spremembe pri povpraševanju po končnih izdelkih namreč povzročijo zelo velike spremembe v povpraševanju po kapitalnih dobrinah.⁹ Pri teoriji premajhne potrošnje pa avtorji vidijo glavni vzrok v premajhnem denarnem dohodku ali izdatkih. "Podkonzumpcija" oziroma preveliko varčevanje se po mnenju nekaterih avtorjev pojavi zaradi neenakomerne razporeditve dohodka, spet drugi teoretiki podkonzumpcijske teorije pa valijo krivdo na prevelike profite in prihranke.¹⁰

Značilnosti gospodarske krize v ZDA in Evropi

Veliko gospodarsko krizo - svetovni gospodarski zlom -, ki jo je, kot je znano, sprožil pok ekonomskega mehurčka 24. oktobra 1929, na t. i. črni četrtek (po evropskem času črni petek) na newyorški borzi na Wall Streetu, večina zamejuje z letnicama 1929 in 1933. Leta 1929 se je zgodil borzni zlom, leto 1933 pa je bilo označeno za prelomno leto, saj so se v svetovnem gospodarstvu pojavili prvi znaki oživitve. Vendar to še ne pomeni, da se svet pred letom 1929 in po letu 1933 ni spopadal z gospodarskimi težavami.

O gospodarski krizi, sicer evropski, se je pred letom 1929 v evropskih časopisih lahko dnevno bralo. Neposredno po prvi svetovni vojni se je Evropa namreč soočala z vrsto težav. Že med vojno, še zlasti pa po njej, se je morala spopasti z izgubo vodilnega mesta v svetovnem gospodarstvu, z zmanjšano proizvodnjo, zmedo na finančnem in valutnem področju, pomanjkanjem finančnih sredstev, pomanjkanjem hrane, prekinjenimi trgovskimi povezavami, težavami zaradi na novo začrtanih meja, presežnimi zmogljivostmi v proizvodnji in ogromnimi vojnimi dolgi. Čeprav si je po nekaj težkih letih s pomočjo velikih posojil in zaradi prilagoditve tehnološkemu napredku precej opomogla, pa si zaradi sprememb na svetovnih tržiščih v vsem času med obema svetovnjima vojnima ni mogla več pridobiti svojega prejšnjega gospodarskega položaja.¹¹ Kot pravi I. Kaiser v prispevku "Evropske gospodarske krize", objavljenem v Trgovskem tovarišu leta 1929, o

⁷ Prav tam, str. 219-230.

⁸ Prav tam, str. 221-226.

⁹ Prav tam, str. 225.

¹⁰ Prav tam, str. 227.

¹¹ Ivan T. Berend: *Decades of crisis : Central and Eastern Europe before World War 2*. Berkley, Los Angeles, London 1998, str. 249-357.

splošni gospodarski krizi takrat ni bilo moč govoriti, saj je bilo evropsko gospodarstvo kljub težavam v fazi vzpona.¹² Dejstvo pa je bilo, da je Evropa doživljala krizo v potrošnji in agrarno krizo, ki je zaradi zmanjšane proizvodnje agrarnih pridelkov povzročila manjšo kupno moč, s tem pa je tudi vplivala na prosperiteto industrije, industrijskega delavstva in trgovine. Obupno gospodarsko stanje skoraj vseh držav sveta, nazadovanje proizvodnje, stagnacijo in pojevanje trgovine, kronično brezposelnost, visok davčni pritisk, splošno pomanjkanje kapitala itd. je odkrila tudi svetovna gospodarska konferenca v Ženevi, ki je potekala od maja do julija l. 1927.¹³ Po statističnih podatkih, ki jih je leta 1928 objavil oddelek trgovine v Washingtonu, so od največjih evropskih držav imele leta 1927 pozitivno trgovinsko bilanco le Francija, Češkoslovaška in Švedska, medtem ko so vse ostale končale trgovsko leto z deficitom.¹⁴ Tudi v Združenih državah Amerike so takrat po večletnem obdobju naraščajoče konjunktore v vseh gospodarskih panogah beležili poslabšanje: produkcija dobrin je občutno padla, poraba se je poslabšala in poostrila se je konkurenca.¹⁵ To je na eni strani nekoliko zaustavilo likvidnost denarnega in kapitalnega trga, po drugi pa povečalo špekulacije na borzi.

Pri krizi, ki se je začela kot finančni zlom, so kasnejši dogodki pokazali, da so na poglobljanje krize poleg monetarnih povsem enako močno delovali tudi nemonetarni dejavniki, predvsem: nihanje investicij, premajhna poraba, slabe in dobre letine, psihološko opzivanje podjetnikov enkrat v smeri pretiranega pesimizma, drugič pretiranega optimizma.¹⁶ Izkazalo se je, da je kriza kompleksen pojav in da se je ne da pripisati samo enemu dejavniku. Razvijala se je precej drugače od dotedanjih kriz (1847, 1873 in 1929) in drugače od dotedanjih ekonomskih teorij. Zaradi svoje globine in razsežnosti je prerasla ozke gospodarske okvire ter se preobrazila tudi v družbeno krizo.¹⁷

Za gospodarske krize liberalnega in monopolnega (imperialističnega) stanja tržnega gospodarstva je bilo značilno, da so postale krize samega sistema in so zahtevale njegovo reformo z državnim prevzemom neposrednega upravljanja bistvenih področij družbenega in gospodarskega življenja.¹⁸ Večja vloga države v ekonomskih procesih oziroma procesi etatizacije, ki naj bi pospešili družbeno-ekonomsko rast, se dolgoročno niso potrdili.¹⁹

Velika gospodarska kriza se je iz ZDA hitro prenesla v Evropo, pomikala pa se je iz Zahodne proti Vzhodni. Njene posledice so najprej občutile države, ki so bile bolj vpete v mednarodno delitev dela in mednarodne finančne tokove. Zaradi mednarodne ekonomske izoliranosti Sovjetske zveze se je ustavila šele na mejah te države. Za začetek krize v Jugoslaviji in z njo seveda tudi v Sloveniji lahko štejemo

¹² I. Kaiser: Evropske gospodarske krize. V: Trgovski tovariš, 1929, št. 10, str. 220.

¹³ Trgovski tovariš, 1928, št. 10, Trgovsko-politični problemi na svetskogospodarski konferenci v Ženevi.

¹⁴ Trgovski tovariš, 1928, št. 9, Trgovina evropskih držav.

¹⁵ Trgovski tovariš, 1928, št. 1, str. 20-21, Poslabšanje konjunktore v Ameriki.

¹⁶ Norčič, Krize in slovensko gospodarstvo, str. 236.

¹⁷ Žarko Lazarevič: Videnji ekonomske svobode posameznika med veliko gospodarsko krizo dvajsetih let. V: Gospodarske krize in Slovenci. Ljubljana 1999, str. 98; Marija Počivavšek: Vpliv velike gospodarske krize na razvoj trgovine. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2006, št. 1, str. 170.

¹⁸ Dušan Nečak, Božo Repe: Kriza: svet in Slovenci od prve svetovne vojne do sredine tridesetih let. Ljubljana 2008, str. 81.

¹⁹ Prav tam.

leto 1930.²⁰ Čeprav je kriza prišla s krajšim zamikom, pa se je nadaljevala po enakem vzorcu kot drugje. Bila je globoka, dolgotrajna in splošna. Zajela je finančni, agrarni in industrijski sektor.

Povzročila je zmanjšanje zunanje in notranje trgovine, zlom denarnih zavodov, veliko zadolženost, nesposobnost vračanja dolgov, upad proizvodnje, propad številnih trgovskih, obrtnih in industrijskih podjetij, brezposelnost, obubožanje kmečkega prebivalstva, prisilne dražbe delov in celih kmečkih posestev.²¹

O tem, kaj je zlom na Wall Streetu povzročilo in ali je bil ta vzrok ali le povod krize, so mnenja strokovnjakov deljena. Dejstvo pa je bilo, da sta logika samouravnajočega se trga in politika gospodarskega liberalizma oz. kapitalizma, kazala izčrpanost. Dunajski kapitalistični list *Neue Freie Presse* je zapisal, "da se je kapitalizem pokazal popolnoma nesposobnega za ureditev današnjega zavoženega gospodarstva".²²

Gospodarska recesija in depresija sta se kazali v mnogih oblikah. Najvidnejši razpoznavni znaki krize so bili: zmanjšanje obsega svetovne trgovine, padanje cen kot posledica hiperprodukcije in deflacijske politike, opuščanje zlate podlage valut, nazadovanje podjetniških investicij, padanje vrednosti delnic industrijskih podjetij zaradi manjše kupne moči in psiholoških dejavnikov, rast števila brezposelnih²³ in splošno osiromašenje prebivalstva, znižanje dohodkov zaposlenih, znižanje obsega potrošnje in zmanjšanje kupne moči prebivalstva ter pomanjkanje denarja.²⁴ Dohodki zaposlenih so med krizo padli zaradi zmanjšanja delovnega časa. Realna vrednost mezd pa je tudi bila precej drugačna od nominalne, saj je bila odvisna od kupne moči in cen življenjskih sredstev. Realno vrednost delavskih zaslužkov so namreč določali mesečni dohodki in košarica življenjskih potrebščin/stroškov.

Kriza pa je imela tudi pozitivne učinke, saj je s prestrukturiranjem gospodarstva in posodobitvijo ter racionalizacijo proizvodnje uravnotežila gospodarsko rast.

Gospodarske težave v luči pisanja slovenskih osrednjih časopisov in strokovnih revij

Kako globoko je velika gospodarska kriza vplivala na znižanje porabe-potrošnje, takrat imenovani konzum, bomo orisali na podlagi strokovnega trgovskega mesečnika *Trgovski tovariš*, ki ga je izdajalo slovensko trgovsko društvo "Merkur" v letih 1924-1941, časopisa za trgovino, industrijo, obrt in denarnišvo *Trgovski list* in osrednjega dnevnega časopisja *Slovenski narod*, *Jutro* in *Domoljub* v obdobju 1928-1934. Gibanje potrošnje oziroma njen položaj bomo iz pisanja dnevnega časopisja in strokovnih revij prikazali na podlagi sledenja gibanju trgovine in proizvodnje, trgovanja z reprezentančnim blagom na svetovnih blagovnih trgih ter s pomočjo redkih poročil o porabi v letih 1929-1934.

²⁰ Žarko Lazarevič: *Velika gospodarska kriza*. V: *Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1948-1992*, 1. Ljubljana 2005, str. 474.

²¹ France Kresal: *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji*. Ljubljana 1998, str. 96.

²² *Domoljub*, 26. 8.1931, str. 494, Po svetu. Amerika.

²³ Na splošno velja, da v recesiji brezposelnost naraste za 5 do 11%, v obdobju "velike depresije" pa je brezposelnost narasla iz 3% v letu 1929 na 25% v letu 1933.

²⁴ France Kresal: *Gospodarska kriza 1929-1933*: V: *Gospodarske krize in Slovenci*. Ljubljana 1999, str. 78-84.

Redka poročila o porabi gre pripisati takratni stopnji družbenega razvoja in stopnji razvitosti ekonomske znanosti. Znano je, da ekonomska znanost takrat še ni imela razvitega aparata, ki bi enako izčrpno preučeval vse komponente gospodarskega procesa, ki tvorijo celoto gospodarskega organizma.²⁵ S preučevanjem razvoja konjunktura, pri čemer so proučevali posamezne komponente gospodarskega procesa, so se po svetu ukvarjali zavodi za preučevanje konjunktura.

Na podlagi poročil o svetovni konjunkturi, ki jih je objavljala npr. nemški Zavod za preučevanje konjunktura v Berlinu, lahko ugotovimo, da sistematična sledenja gibanju potrošnje še niso bila razvita. Berlinski zavod je npr.: preučeval stanje zaposlenosti, gibanje brezposelnosti, produkcije, cen, trgovine. Kot že rečeno, pa prav nekatere od teh komponent gospodarskega procesa posredno odsevajo stanje potrošnje dobrin²⁶ in so v tem primeru uporabljene kot neposredni kazalniki, saj se spremembe katerekoli gospodarske komponente odražajo kot posledice tudi v drugih gospodarskih komponentah.

Slovenski strokovni reviji, Trgovski tovariš in Trgovski list, sta poročila o svetovnem gospodarskem položaju povzemala po tujih strokovnih, torej gospodarskih revijah npr. angleškem *Economistu*, nemški reviji državnega statističnega urada *Wirtschaft und Statistik*, *Prager Tagblatt*.²⁷

Drugi razlog za pomanjkanje poročil o gibanju potrošnje pa tiči v stopnji družbenega razvoja. Potrošniška družba, niti v Ameriki, še zlasti pa ne v Evropi, ni bila na taki stopnji razvoja, kot je danes. Res je, da začetki potrošništva segajo v dvajseta leta prejšnjega stoletja v Ameriki, vendar pa poslovna politika ni temeljila na filozofiji in praksi trženja, temveč bolj na proizvodno-prodajni funkciji. Kar je pomenilo, da tržnih raziskav v današnjem smislu, s katerimi se preučuje ponudbo in povpraševanje oziroma se spremlja tržišče, še ni bilo. Prav tako lahko predpostavljamo, da se z raziskavami, s katerimi bi se poglobljalo v sam proces od načrtovanja, promoviranja, same izdelave izdelka oziroma z raziskavami, ki bi sledile izdelkom od začetka do končne prodaje, niso ukvarjali. (Predpostavljamo lahko, da je šlo za pomanjkanje podatkov, pomembnih za določeno marketinško okolje.) Po pisanju časopisov, lahko tudi sklepamo, da meritve o individualni porabi sredstev oziroma o izdatkih gospodinjev za končno potrošnjo niso obstajale, z gotovostjo pa lahko trdimo, da niso bile sistematične.

Razliko v položaju evropskega in ameriškega potrošnika je francoski ekonomist, čigar prispevek je citiral pisec I. Kaiser v Trgovskem tovarišu, ponazoril takole: "Evropec živi slabo. Njegova hrana je nezadostna, njegova obleka slaba, njegovo bivališče siromašno. Odvzet mu je vsak komfort, ki bi mu nudil udobnosti a o luksuzu ni niti govora. Pravim Evropec, za razliko od Amerikanca, ki živi življenje, ki je vredno, da se preživi. Njegova plača je slaba in malo je dela. To kar zasluži, komaj zadostuje za najpotrebnejše stvari. /.../ Kako naj se temu odpomore? Samo ena rešitev je: povečati poljedelsko produkcijo."²⁸ Pisec je citat interpretiral takole: "S tem je rečeno: Dvigniti agrarno produkcijo, znižati cene hrani in dati možnost za nakup drugih potrebščin-ter ustvariti na ta način ravnovesje med agrarno produkcijo in industrijo. Danes tega ravnovesja v Evropi še ni. Zato pa

²⁵ Ivo Lah: Grafologija našega narodnega gospodarstva. V: Trgovski tovariš, 1931, št. 11.

²⁶ Razširjena, množična potrošnja je pogojena s kupno močjo prebivalstva oziroma z življenjskim standardom; proizvodnja dobrin in storitev pa sta odvisni od potrošnje oziroma od povpraševanja

²⁷ Trgovski tovariš, 1931, št. 1, str. 24, Naše gospodarstvo v januarju 1931.

²⁸ I. Kaiser: Evropske gospodarske krize. V: Trgovski tovariš, 1929, št. 10, str. 220.

posvečajo agrarnemu vprašanju vso pažnjo, da na eni strani z intenzivno agrarno produkcijo podprejo prosperiteto domače industrije, na drugi strani pa dvignejo blagostanje naroda."²⁹

Znaki nastopajoče velike gospodarske krize so se v Evropi in svetu kazali, še preden je svinčeno breme gospodarskih težav sredi leta 1930 prizadelo celo vrsto držav. Zaradi spoznanja o izčrpanosti dotedanjega razvojnega modela (kapitalizma) se je v okviru iskanj, kako uravnati družbeno in gospodarsko življenje, povečalo zanimanje za preučevanje konjunktturnih ciklusov v gospodarstvu. Zaradi strukturnih sprememb svetovnega gospodarstva, ne le v proizvodnji in potrošnji, temveč tudi distribuciji dobrin v obdobju po prvi svetovni vojni, je bilo organiziranih več gospodarskih posvetovanj.

Med vsemi povojnimi gospodarskimi zborovanji, je bila Ženevska gospodarska konferenca 1928 najpomembnejša - bila je "impozantna manifestacija za svetsko-gospodarsko solidariteto in pa proti pretirani carinski zaščiti".³⁰ Konferenca se je ukvarjala s splošnim svetovnim gospodarskim položajem oziroma je raziskovala vzroke "svetskogospodarske krize in sredstva za njeno lečenje".³¹ Na njej so obravnavali vse probleme mednarodnega gospodarstva, še zlasti vprašanja, povezana z mednarodno gospodarsko krizo; od agrarnih, trgovinskih, industrijskih težav, vprašanj prometa in še posebno z ovirami prometa. Poudarjeno je bilo tudi, "da naj bi ženevska konferenca oz. mednarodno znanstveni forum podal metode za zbiranje, obdelovanje in publiciranje ekonomsko statističnih podatkov, saj naj bi bilo od statistične službe odvisno uspešno proučevanje vsakega nacionalnega gospodarstva."³² Kot je razvidno, naj bi na konferenci oblikovali nove gospodarske metode, saj so se dotedanja sredstva pri reševanju nacionalnih in mednarodnih gospodarskih kriz pokazala kot neustrezna. Med takrat modernejšje gospodarske metode so prištevali sistematično vodenje gospodarskih statistik, t. i. "gospodarske barometre", ki so jih začeli zbirati nacionalni ekonomisti za vsako pomembnejšo gospodarsko komponento.³³

Po pisanju Trgovskega tovariša leta 1928 lahko vidimo, katere vrste ekonomskih statističnih podatkov so države takrat že vodile zaradi praktičnih potreb gospodarstva. Prav tako je razvidno, da vodenje statistične službe na mednarodni ravni še ni bilo poenoteno. So pa v ekonomski znanosti spoznavali, da je sistematično vodenje statistike eden od temeljev za preučevanje gospodarstva.

S statističnimi podatki in objavljanjem le-teh so se ukvarjala razna gospodarska, strokovna društva. Npr. Mednarodna trgovska zbornica v Parizu je objavljala podatke o proizvodnji, mednarodni trgovini in trgovinski politiki posameznih držav, prometnih sredstvih in prometu, ročnem delu in emigraciji, finančah, obrestni meri in borzah. Ti so ilustrirali "valovanje" v mednarodni trgovini oziroma položaj gospodarstva.

²⁹ Prav tam.

³⁰ V času neugodnih gospodarskih razmer so namreč nekatere države za izhod iz nastalega gospodarskega položaja rade posegle po protekcionistični politiki. Svoje ekonomije oziroma industrije so skušale ščititi z zviševanjem carinskih dajatev, kar pa je negativno vplivalo na prost pretok dobrin, kapitala in ljudi. V: Trgovski tovariš, 1928, št. 9, Trgovsko-politični problemi na svetskogospodarski konferenci v Ženevi.

³¹ Trgovski tovariš, 1928, št. 10, Trgovsko-politični problemi na svetskogospodarski konferenci v Ženevi.

³² Prav tam.

³³ Trgovski tovariš, 1933, št. 2, str. 17, Ali je res konec gospodarske krize?

Napredek v vodenju statistične službe je bilo opaziti tudi v Jugoslaviji. Čeprav še ni imela zavoda ali inštituta za raziskovanje gospodarske konjunktore, pa so se že opazili začetki konjunktturnih študij. Delavska zbornica v Zagrebu je že od leta 1928 izdajala revijo *Index*, v kateri so objavljali indekse za veletrgovino, trgovino na drobno in za življenjske stroške povprečnega delavca.³⁴ V letu 1929 je Narodna banka začela izdajati redna četrtna poročila o jugoslovanskem gospodarstvu, prizadevanja pa so šla v smeri mesečnih poročil.³⁵ Statistični podatki so vsebovali podatke o poslovanju na denarnih in efektivnih trgih (slednji so posredovali informacije o gibanju tečajev delnic in vrednostnih papirjev na borzah), zunanji trgovini, blagovnih tržiščih, ustanovitvi novih podjetij (trgovinskih in obrtnih obratih).³⁶

Strokovne revije in osrednje slovensko časopisje so pisali o znakih in posledicah gospodarske krize v svetu. Še zlasti so obširno poročali o stanju gospodarstva na domačih tleh in o položaju tistih držav, s katerimi je takratna Jugoslavija živahneje gospodarsko sodelovala kot tudi o vseh ukrepih, metodah in rešitvah za izhod iz krize.

Proizvodnja, trgovina, poraba v svetu

Prva primerjalna poročila o nazadovanju konjunktore in o posameznih pomembnejših komponentah gospodarskega procesa lahko v časopisju sledimo od jeseni leta 1930. Trgovski tovariš je leta 1930 iz meseca v mesec poročal o naraščajočem poslabšanju konjunktore, o manjši zaposlenosti industrije in o povečanju števila brezposelnih tako v Jugoslaviji kot v drugih evropskih državah.

Po izsledkih nemškega Zavoda za preučevanje konjunktore v Berlinu je industrijska proizvodnja velikih industrijskih držav od srede leta 1929 do novembra 1930 padla za 15% do 20%.³⁷ V avtomobilski industriji Severnonemške unije celo za 40%. Medtem ko se je nazadovanje cen na svetovnih trgih nekoliko upočasnilo, pa so zaloge surovin še narastle. Danska je bila novembra 1930 edina država na svetu, ki je še imela dobro konjunkturo. Depresijo so že zlasti močno občutile čezmorske, surovinske in agrarne države.³⁸

Svetovna proizvodnja proizvodnih surovin, ki so bile podlaga za industrijski razvoj, npr. proizvodnja železa in jekla, kovin in umetne svile, se je leta 1930 v primerjavi s preteklimi leti zelo zmanjšala. Proizvodnja jekla se je leta 1930 najobčutneje znižala v primerjavi z letom 1929 v Nemčiji; nazadovala je za 27,5%, v ZDA za 23%, v Angliji za 21%, v Belgiji za 17%, v Luksemburgu za 15%, v Italiji za 14,6%, na Češkoslovaškem za 12,4%, v Posarju za 11,7%, na Poljskem za 11,4% in v Franciji za 3,4%.³⁹ Kot vidimo, je proizvodnja najmanj nazadovala v Franciji, saj so se posledice svetovne gospodarske krize tu začele kazati proti koncu leta 1930.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Trgovski tovariš, 1930, št. 5, str. 98, Pogled na naše gospodarstvo v maju 1930.

³⁶ Prav tam.

³⁷ Trgovski tovariš, 1930, št. 12, str. 254, 255, Naše gospodarstvo v decembru 1930.

³⁸ Prav tam, str. 255.

³⁹ Trgovski tovariš, 1931, št. 1, str. 24, Naše gospodarstvo v januarju 1931.

Industrijska proizvodnja pa je v enakem obdobju v ZDA nazadovala za 18,5%, v Nemčiji za 15,6% in v Kanadi za 15%.⁴⁰ Nazadovanje v Angliji in na Švedskem je bilo manjše.

V svetovni trgovini je vrednost uvoza 48 držav, ki so obsegale sedem osmin vse svetovne trgovine, padla za 18,7%, izvoza pa za 20,5%.⁴¹ Ta je vsaj za polovico nazadovala zaradi padca cen najpomembnejših predmetov v svetovni trgovini. Nazadovanje je prizadelo evropske kot tudi zunajevropske države, pri čemer je bilo pri slednjih nazadovanje še enkrat večje kot pri evropskih.⁴² Hkrati s splošnim poglobljanjem krize je občutno nazadovala poraba; nesorazmerje med proizvodnjo (ponudbo) in porabo je bilo še zlasti občutno v agrarnem sektorju.⁴³ Sredi leta 1931 se je nazadovanje porabe na svetovnih trgih nadaljevalo. Glede stanja na svetovnih trgih je takrat Trgovski tovariš zapisal: "Predvsem je treba upoštevati, da je konzum še vedno slab in da ne kaže nobenega posebnega nagnjenja k nakupom, zlasti, ko se še vedno lahko računa na nadaljnje padanje cen. Večina cen na svetovnih trgih nazaduje dalje. Zaloge važnih svetovno-trgovinskih predmetov nadalje naraščajo. Dokler pa te ne padejo na znosno višino, ni pričakovati znatnejšega oživiljenja konzuma."⁴⁴

V svetovni trgovini že omenjenega števila držav je leto 1930 izkazovalo znižanje vrednosti za 19,6%. Vrednost svetovne trgovine je padla za več, kot so padle cene. To je pomenilo, da se je skrčil tudi obseg trgovine. Po ocenah nemške revije *Wirtschaft und Statistik* je ta padel v letu 1930 za 7% do 9%.⁴⁵ Največji padec je bil v zunajevropskih državah.

Čeprav se je stagnacija svetovnega gospodarstva leta 1931 nadaljevala, pa je v nekaterih državah prišlo zaradi majhnih zalog do oživitve proizvodnje potrošniških dobrin. Proizvodnja produkcijskih dobrin pa je še naprej padala.

Evropske industrijske države so se spopadale zaradi zmanjšanega uvoza surovinskih držav in oslabitve investicij severno in zahodnih evropskih držav z zožitvijo trga. Leta 1931 je proizvodnja v primerjavi z letom 1930 nazadovala v Nemčiji še za 14,6%, v Angliji 20,3% in ZDA 14,4%.⁴⁶

Po podatkih berlinskega Zavoda za preučevanje konjunktura je industrijska proizvodnja 10 industrijskih držav, ki so obsegale 77% vse svetovne industrijske proizvodnje, leta 1930 padla za 13%.⁴⁷ Od julija 1929, ko je bila konjunktura v ZDA na vrhuncu, do sredine 1931 pa je ta padla za približno 26%.

O zmanjšanju obsega trgovine oziroma o trgovinskem zastoju kot posledici zmanjšane potrošnje npr. v Italiji je Domoljub poročal takole: "Trgovina je v zastoju. Poljedelski pridelki se ne morejo vnovčiti. Olivno olje ponujajo po 10 din, vino po 2 din za liter, pa še ne najdejo kupca. Kmetje se puntajo, če le morejo. Tako so v Cancelari in Triggianu vdrli v občinski dom in ga opustošili."⁴⁸ Kupna moč prebivalcev je bila tako nizka, da si niso mogli privoščiti nakupa kljub velikemu padcu cen.

⁴⁰ Trgovski tovariš, 1931, št. 4-5, Naše gospodarstvo v aprilu in maju 1931.

⁴¹ Prav tam.

⁴² Prav tam.

⁴³ Trgovski tovariš, 1931, št. 6, str. 143, Naše gospodarstvo v juniju 1931.

⁴⁴ Prav tam, str. 146.

⁴⁵ Trgovski tovariš, 1931, št. 7, Svetovna trgovina v letih 1929 in 1930.

⁴⁶ Trgovski tovariš, 1931, št. 8, str. 198, Naše gospodarstvo v avgustu 1931.

⁴⁷ Trgovski tovariš, 1931, št. 10, str. 221, Naše gospodarstvo v septembru in oktobru 1931.

⁴⁸ Domoljub, 25. 3. 1931, str. 178, Po svetu. Italija.

Na zelo nizko stopnjo pa je padla svetovna industrijska proizvodnja leta 1932. Ob upoštevanju naravnega prirastka prebivalstva je bila celo manjša za 11% kot zadnje predvojno leto 1913.⁴⁹ V avgustu 1932, ko se je nesorazmerje med ponudbo in povpraševanjem pri posameznih vrstah blaga začelo usklajevati, je svetovno časopisje hitelo z objavo novice, da je najnižja točka gospodarske depresije prekoračena.

Delne tendence oživitve gospodarske aktivnosti so leta 1932 res začele ugodno vplivati na razvoj porabe posameznega blaga, npr. bombaža, kakava in kavčuka.⁵⁰ Svetovna industrijska proizvodnja bombaža se je od sredine leta 1932 do začetka leta 1933 povečala za 5%.⁵¹ Po zaslugi japonske potrošnje se je povečalo tudi povpraševanje po volni; proizvodnja avtomobilov pa se je v letu 1932 v ZDA celo potrojila. Medtem ko so se brazilski trgi kave ob stalno menjajoči se tendenci s silo držali, pa na trgu čaja in sladkorja ponudba in poraba še nista bili usklajeni. V kriznih letih se je pokazalo, da je najmanjši proizvodni padec v industriji živil.⁵²

Leta 1932 je še naprej nazadovala tudi trgovina, le na Japonskem, Finskem in Norveškem ji je kazalo bolje. Oslabljen zunanjo trgovino so beležile srednje-, vzhodno in zahodnoevropske države in ZDA.⁵³ Obseg svetovne trgovine je od leta 1928 do konca leta 1932 padel za 61%.⁵⁴

Tudi cene na mednarodnih surovinskih trgih so v prvem četrtletju 1932 še naprej padale. Potrošnja je ostajala v mejah najnujnejšega. O tem, kako so ljudje v pomanjkanju denarja razvili posebno trgovino - zamenjevanje blaga in storitev, govori naslednje: "V Kaliforniji je postalo že naravnost običaj, da ponujajo brezposelni delo za živila in staro obleko. /.../ V mnogih krajih se je razvil poseben sistem trgovine. Ljudje ponujajo zelenjavo, sladkor, moko, kruh, sadje in podobno v zameno za druge pridelke in izdelke. Neka restavracija daje npr. zajtrk, kosilo in večerjo za gori navedeno blago."⁵⁵

V omenjenem obdobju pa so bili žitni trgi, z izjemo koruze, dokaj trdni.⁵⁶ Na svetovnih trgih kolonialnega blaga sta se močno okrepila surovi sladkor in čaj; položaj kakava in kave pa se je poslabšal.⁵⁷ Ugodna je bila tudi mednarodna trgovina na trgu bombaža. Čeprav so se svetovni kovinski trgi na začetku leta še dobro držali, pa so že kmalu začeli izkazovati premajhno porabo.⁵⁸ Zmanjšalo se je tudi povpraševanje po surovem kavčuku.

Leta 1933 se je na svetovnem blagovnem trgu konec pomladi in začetnih poletnih mesecih uveljavila trdna tendenca. V primerjavi z razvrednotenjem dolarja so cene v povprečju relativno več naraščale. V ZDA je zaradi napovedi o slabem pridelku pšenice poraslo povpraševanje po žitu; dobro se je držala tudi kava; evropska industrija je bila zaposlena s predelovanjem surovin; v Ameriki so z vladnimi odredbami za oživitev gospodarstva ustvarili podlago za izboljšanje polo-

⁴⁹ Trgovski tovariš, 1933, št. 1, str. 46, Bilanca svetovne industrijske produkcije v letu 1932.

⁵⁰ Trgovski tovariš, 1933, št. 1, str. 1, Letna bilanca svetovnih blagovnih trgov.

⁵¹ Prav tam.

⁵² Trgovski tovariš, 1933, št. 3, str. 47, Bilanca svetovne industrijske produkcije v letu 1932.

⁵³ Trgovski tovariš, 1933, št. 4, str. 61, Svetovna trgovina v letu 1932.

⁵⁴ Trgovski tovariš, 1933, št. 4, str. 77, Nekaj številčk za svetovno gospodarsko konferenco.

⁵⁵ Jutro, št. 25, 2. 2. 1933, str. 6, Kriza tudi v Ameriki. Ker ni denarja, zamenjujejo pridelke.

⁵⁶ Trgovski tovariš, 1933, št. 3, str. 50, Svetovni blagovni trgi.

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ Prav tam.

žaja kmetov (cene žita, bombaža, maščobe in mesa so se namreč povečale).⁵⁹ Po dolgem času se je okrepil tudi evropski trg surovega masla; znižanje zaloga kavčuka v Ameriki pa je ugodno vplivalo na cene in porabo le-tega (od marca do junija 1933 se je poraba kavčuka skoraj potrojila).⁶⁰ Ameriška poraba bakra se je prav tako od najnižje stopnje v kriznih letih podvojila, deloma tudi potrojila; dobro so se oblikovali tudi ameriški trgi bombaža.⁶¹

Po zaključkih drugega četrletja 1933 se je obseg svetovne trgovine v primerjavi s prvim zaradi sezonske pogojenosti zmanjšal, a se zmanjšal za manj kot v drugih letih. Opaziti je bilo tudi ponoven padec cen. V primerjavi s prvo je v drugi polovici leta slabše kazalo svetovnemu žitnemu trgu,⁶² brazilskemu trgu kave, trgu kavčuka, bakra, bombaža; nadalje pa so se krepili evropski trgi surovega masla in delno je oživila trgovina z lanom.⁶³

V resnici se je svetovna trgovina stabilizirala. Vrednost svetovne trgovine 52 držav, ki so predstavljale 90% vse svetovne trgovine, je obravnavanem obdobju padla po podatkih revije *Wirtschaft und Statistik* za 2,1%, medtem ko je v enakem obdobju leta 1932 padla za 6%. Obseg pa glede na to, da so cene še nekoliko padle, sploh ni nazadoval. V evropskih državah, ki so bile zajete v to statistiko, je vrednost trgovine narastla za 1%, pri zunajevropskih pa je padla za 6,8%.⁶⁴

Za svetovno trgovino leta 1933 na splošno velja, da se je še bolj skrčila kot v prejšnjih kriznih letih. V krčenju je dosegla najnižjo točko. V primerjavi z enakim obdobjem leta 1932 je v drugem četrletju leta 1933 padla za 15,3%; v evropskih državah je padla za 13,6%, v zunajevropskih pa za 18%.⁶⁵ Kljub temu pa se je ugotavljalo, da se je konjunktorno padanje v svetovni trgovini v resnici ustavilo in da so se kazali znaki dviganja.

Skrčenje svetovne trgovine je spodbudilo hiter razvoj avtarkije, katere posledica je bila precejšnje zvišanje notranje proizvodnje večine držav.⁶⁶ Producerski indeks se je npr.: v ZDA v letu 1933 zvišal v primerjavi z letom 1932 za 39% (upoštevajoč 35% razvrednotenje dolarja pa se je producerski indeks zvišal za 25%), v Kanadi za 15%, v Nemčiji za 12%, v Franciji in na Poljskem za 10%, na Japonskem za 2% itd.⁶⁷

Tudi potrošnja je še vedno nazadovala. V zvezi z gibanjem porabe pred in med krizo na Dunaju je *Jutro* objavilo naslednje: "Dunajski listi priobčujejo pregled, ki pravi, da je zaradi gospodarske krize konsum močno nazadoval. Dnevno se na Dunaju poje 16.000 kg kruha manj kakor prej. Tudi poraba mesa je močno na-

⁵⁹ *Trgovski tovariš*, 1933, št. 7/8, str. 126, Boljše cene za svetovnotržno blago.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ Prav tam, str. 127.

⁶² V žitni proizvodnji so po letu 1925 nastale velike spremembe. Žitna proizvodnja se je zaradi ameriške mehanizacije in racionalizacije povečala, npr. samo svetovna žetev pšenice, kot najpomembnejšega predmeta svetovne žitne trgovine se je povečala za 22,5%. Ker se pa nista skladno s porastom žitne proizvodnje sorazmerno povečala odstotek prebivalstva niti ne potrošnja žita, je prišlo do hiperprodukcije žit. V: *Trgovski tovariš*, 1933, št. 10, str. 158, 159, Pota in cilji našega gospodarstva. V Evropi je potrošnja žit na splošno že med in po vojni (1913-1925) padla (za 9%) tako zaradi drugačnega načina prehrane kot tudi padca prehranjevalnega standarda v primerjavi s predvojnimi časi. V: Prav tam.

⁶³ *Trgovski tovariš*, 1933, št. 10, str. 166, Svetovne tržne cene.

⁶⁴ *Trgovski tovariš*, 1933, št. 11, str. 183, Stabilizacija v svetovni trgovini.

⁶⁵ Prav tam, str. 184.

⁶⁶ *Trgovski tovariš*, 1934, št. 1, str. 31, Pregled svetovnega gospodarstva.

⁶⁷ Prav tam.

zadovala, zato pa se je nekoliko povečala poraba zelenjave. Največje nazadovanje se kaže pri sadju in pri sladkorju - dokaz, da se ljudje odrekujejo vsega, kar jim ni nujno potrebno za življenje."⁶⁸

Kako je nazadovala potrošnja na Češkoslovaškem, pa govori naslednje: "Statističen pregled iz Češkoslovaške pravi, da je poglobljen znak svetovne gospodarske krize ta, da ljudje manj popijejo in pojedjo. Na Češkem je npr. še lani v januarju porabila vsaka oseba 3,47 kg mesa in masti. V septembru se je ta količina znižala na 2,44 kg, letos januarja se je dvignila zopet na 3,13 kg, kar pomeni v primeri z lanskim konsumom 10 odst. manjšo količino. Prav tako je nazadovala poraba piva. Na glavo češkoslovaškega prebivalca je prišlo lani v začetku leta 4, 22 l piva. V vročih mesecih se je konzum dvignil na mesečnih 7,90 l, potem pa je začela poraba rapidno padati in znaša v letošnjem začetku leta samo 3,16 l piva. Isto nazadovanje je opaziti tudi pri porabi vina."⁶⁹

Leto 1934 je bilo za porabo piva v celinski Evropi prelomno, saj je takrat poraba piva v primerjavi z letom 1933 porasla za 5% in sploh prvič v kriznih letih.⁷⁰

Že v prvi polovici leta 1933 pa je bila Japonska tista država, ki je premagala depresijo oziroma se je celo od stiske drugih držav okoristila. V drugi polovici leta 1933 je doživljala že pravo blagostanje.⁷¹ Japonski produkcijski indeks je od leta 1931 do prve polovice l. 1933 narasel za 23%; v ilustracijo navajam gibanje produkcije umetne svile: npr. leta 1929 japonska produkcija umetne svile ni znašala niti 6% svetovne produkcije, v prvem polletju 1933 pa že več kot 14%.⁷²

Čeprav je bilo leta 1933 gospodarstvo še zelo oddaljeno od visoke konjunktore, je leto 1933 na splošno veljalo za leto ozdravitve in oživitve. Na mednarodnih blagovnih trgih so v ospredje stopali trgi tekstilnih surovin; opomogli pa so se tudi trgi čaja, (še zlasti je bila živahna prodaja britansko-indijskega čaja), kavčuka, srebra, kave in slanine.⁷³ Enotne slike še ni bilo - medtem ko so se na eni strani kazali znaki izboljšanja, je na drugi strani bilo še veliko nerešenega.

Da je leto 1933 res bilo prelomno, so potrjevali tudi trdnejši blagovni trgi sveta v naslednjem letu. Trdni so bili trgi pšenice, krmilnih žit, slanine, bombaža, kavčuka itd. Na svetovnih blagovnih trgih se je vrednost agrarnih proizvodov povečala za približno 24%; vrednost agrarnih industrijskih surovin pa za kar 65%.⁷⁴ Posledično je to vplivalo na dvig kupne moči, še zlasti v državah proizvajalkah industrijskih surovin, npr. kupna moč je porasla v agrarnih državah britanskega imperija, proizvajalkah volne, bombaža, kavčuka, džute itd.⁷⁵ Tu je nastalo v letu 1933 središče svetovne gospodarske oživitve. Čeprav razmere v drugih agrarnih regijah, v Južni Ameriki in Jugovzhodni Evropi, niso bile tako ugodne, pa so se tudi tukaj že kazali znaki izboljšanja. Zelo trdni so bili npr. evropski trgi surovega masla. Prvič po izbruhu krize je v letu 1933 narasla tudi proizvodnja črnega premoga. Proizvodnjo le-tega so povečale ZDA, Nemčija, Rusija, Francija, Japonska,

⁶⁸ Jutro, št. 31, 5. 2. 1933, str. 14, Iz življenja in sveta. Dunajski konsum pada.

⁶⁹ Jutro, št. 79, 4. 4. 1933, str. 5, Iz življenja in sveta. Manjši potrošek zaradi krize.

⁷⁰ Trgovski tovariš, 1934, št. 9, str. 157, Letošnji hmeljski pridelek.

⁷¹ Trgovski tovariš, 1934, št. 1, str. 25, Prodiranje Japonske.

⁷² Prav tam, str. 30.

⁷³ Trgovski tovariš, 1934, št. 1, str. 36, Stalnost svetovnih trgov.

⁷⁴ Trgovski tovariš, 1934, št. 9, str. 152, Svetovni blagovni trgi trdnejši.

⁷⁵ Prav tam.

Belgija, Južna Afrika in Kanada; relativno malenkostno zmanjšanje pa so beležile Anglija, Poljska, Britanska Indija, Nizozemska in Češkoslovaška.⁷⁶

Zanimivo je bilo, da so posledice krize naletele na različne odzive pri potrošnikih. Tako kot so bile različne značilnosti ameriškega in evropskega potrošnika, tako je bila tudi psihologija dojemanja krize pri enih in drugih različna. To razliko lepo ilustrira naslednje: "Navzlic gospodarski krizi se je zadnje čase naklada ameriških listov povečala. Zanimivo je, da si razlagajo ta pojav baš z gospodarsko krizo, ki vpliva na psihologijo Američana bistveno drugače, kakor na psihologijo Evropeca. V Evropi imajo listi tem manj naročnikov in oglasov, čim hujša je gospodarska kriza. Američani pa sodijo drugače. Po njihovem mnenju je treba delati tem večjo reklamo, čim slabše gredo trgovski posli. Na drugi strani se pa pomnoži krog naročnikov odnosno čitateljev s tem, da brezposelni kupujejo novine, iz katerih črpajo informacije o izpraznjenih mestih in možnosti zaposlitve."⁷⁷

Proizvodnja, trgovina, poraba v Dravski banovini

Razvoj konjunktura v Jugoslaviji je narekovala letina, saj je sodila med agrarne države; odvisna pa je bila tudi od svetovnih trgov in špekulacij. Na podlagi statističnih podatkov Narodne banke je bilo npr. maja leta 1930 moč zabeležiti nazadovanje zaposlenosti večine industrijskih panog z izjemo gradbene stroke. Prav tako je nazadovala trgovina, ki je kazala upad že vse od leta 1928; v prvi polovici leta 1930 so npr. odjave trgovskih podjetij znatno presegle prijave. Vzrok za to so pripisovali neskladju med številom trgovin in potrebami prebivalstva, saj se je naravni prirastek prebivalstva povečeval počasneje kot proizvodnja.

Ker je bila letina 1930 skoraj po vsem svetu dobra, zaloge pa so ostale še od leta poprej, so cene žita občutno padle in povzročile krizo agrarnih držav, torej tudi Jugoslavije.⁷⁸ Zaradi znižanja kupne moči kmeta, pa se je krizo občutilo tudi v trgovini, obrti in industriji.⁷⁹ V pisanju v nadaljevanjih "Svetovna agrarna kriza in naše kmetijstvo" se je strokovno časopisje jeseni leta 1930 dotaknilo tudi položaja konzuma oziroma porabe. Ugotavljalo je, da se je proizvodnja povečala, konzum pa delno zmanjšal.⁸⁰ V celi vrst držav, je na račun zmanjšane potrošnje kruha začela prevladovati mešana hrana.⁸¹ Gospodarski položaj se je skozi celo leto 1930 po vsem svetu slabšal, jeseni pa se je še poostril. Trgovski tovariš je zapisal: "Iz vseh industrijskih držav javljajo visoke številke brezposelnih delavcev, nadalje zmanjšanje industrijske produkcije kakor tudi prometa v trgovini. Le malo je držav, od koder prihajajo ugodna poročila o razvoju konjunktura, pa tudi od tam poročajo o delnem poslabšanju konjunktura posebno v industriji, kjer se kriza bolj opaža kakor v kmetijstvu. Najhujša pa postaja kriza v Angliji, Ameriki in Nemčiji, kjer število brezposelnih dosega milijone, ki obremenjujejo v Nemčiji in v Angliji državo in občine radi organizirane zakonodaje, katere v Ameriki ne poznajo in so

⁷⁶ Trgovski tovariš, 1934, št. 10, str. 174, Svetovna produkcija črnega premoga.

⁷⁷ Slovenski narod, št. 70, 28. 3. 1931, str. 6, Z reklamo pobijajo krizo.

⁷⁸ Trgovski tovariš, 1930, št. 7, str. 153, Naše gospodarstvo v juliju 1930.

⁷⁹ Trgovski tovariš, 1930, št. 10, str. 185, Svetovna agrarna kriza in naše kmetijstvo.

⁸⁰ Trgovski tovariš, 1930, št. 11, str. 219, Svetovna agrarna kriza in naše kmetijstvo. Konzum.

⁸¹ Prav tam.

tam delavci prepuščeni samim sebi."⁸² Ker je bil osrednji pojav gospodarske krize 1929-1933 nepretrgan padec cen, so se tudi vrstila poročila o padcu cen na debelo, ki so občutno padle že leta 1929. Padec cen je povzročil popolnoma nova razmerja v proizvodnji, prometu in potrošnji/konzumu. Nekateri ekonomisti so ga pripisovali pomanjkanju zlata, spet drugi pa so padec cen pripisovali hiperprodukciji. V zvezi z neskladjem med proizvodnjo, potrebo in potrošnjo je Trgovski tovariš zapisal: "Proizvodnja rudarskih in biljnih sirovin, kakor tudi agrarnih pridelkov je že davno nadkrilila konzum."⁸³

O tem, kako je npr. industrija čevljev v Jugoslaviji zaradi splošnega slabega gospodarskega položaja presegala povpraševanje, pa govori poročilo Centrale industrijskih korporacij v Beogradu: "Industrija usnja in čevljev. Stanje se je v zadnjem četrletju še poslabšalo. Če tudi se dela z manj nego polovico kapacitete, kupčije vendar ne gredo, ker vsled težkega gospodarskega položaja prebivalstva ne more porabiti celotne produkcije. /.../ Taka situacija, ki ustvarja večjo ponudbo nego se more blago prodati, vodi neizogibno do zniževanja cen tako pri sirovi, kakor pri ustrojeni koži.

V industriji čevljev se je pokazalo, v kako visoki meri je odvisna od splošnega gospodarskega položaja v državi. Po katastrofalnem padcu cen agrarnih produktov je kupna moč širšega kroga našega prebivalstva tako zmanjšana, da so se mogli poravnati samo najpotrebnejši izdatki in je prodaja navzlic zimskim mesecem, ko se rabi veliko čevljev, občutno nazadovala. Konkurenca inozemstva postaja v tej stroki vedno občutnejša."⁸⁴

Tudi gibanje trgovstva in obrtništva v Jugoslaviji je sredi leta 1931 potrjevalo gospodarsko krizo. Število odjav trgovskih in obrtnih obratov je znatno preseglo prijave; isto pa je izkazovala statistika stečajev, pri čemer so nevarno naraščale prisilne poravnave zunaj konkurzov.⁸⁵

Gospodarski položaj Slovenije, takratne Dravske banovine, se je po nastopu krize, ki je leta 1930 najprej zajela agrarni sektor, naslednje leto pa še industrijski, iz leta v leto slabšal. To stanje ilustrira tudi naslednji članek v Trgovskem listu: "V preteklem letu so se gospodarske prilike na celi črti znatno poslabšale. /.../ Glavna karakteristika gospodarskega položaja pa je brezdvomno opadanje kupne moči konzumenta, popoln zastoj v posameznih gospodarskih panogah, znatno skrčenje prometa in zasluzka, nezaupanje, previsoka javna in davčna bremena, ki ne odgo-varjajo nastalemu položaju. /.../

Tržiški okraj radi popolnega zastoja v čevljarski industriji rapidno propada. Tržič nima nikakega zaledja, na katerega bi bil navezan in je radi tega popolnoma odvisen od industrije. Delavstvo, kolikor ga je še, pa ima svoje konzume, kateri ga preskrbujejo z življenjskimi potrebščinami. Promet je nazadoval za najmanj 50%."⁸⁶

V Jugoslaviji kot agrarni državi je izvoz govedi v obdobju 1923-1932 po obsegu nazadoval zaradi mednarodnih in plačilnih ovir ter padca cen za 76%, po

⁸² Trgovski tovariš, 1930, št. 8/9, str. 176, Naše gospodarstvo v avgustu in septembru 1930.

⁸³ Trgovski tovariš, 1930, št. 7, str. 160, Cene na debelo po svetu.

⁸⁴ Trgovski list, št. 22, 24. 2. 1931, Položaj v naši industriji.

⁸⁵ Trgovski tovariš, 1931, št. 6, str. 147, Naše gospodarstvo v juniju 1931.

⁸⁶ Trgovski list, št. 25, 27. 2. 1932, Kakšen je naš gospodarski položaj?

vrednosti pa za 93%.⁸⁷ Izvoz konj v enakem obdobju je po obsegu nazadoval za 62,5%, po vrednosti pa za 87,8%.⁸⁸

Skupna bilanca jugoslovanske zunanje trgovine v prvih petih mesecih leta 1933 je bila pozitivna (izvoz je bil večji od uvoza za 136,5 milj. din), v enakem obdobju leta 1932 pa je bila pasivna za 62 milj. din.⁸⁹ Zunanja trgovina se je po prehodni pasivnosti v avgustu ugodno razvijala tudi jeseni 1933.

V kriznih letih se je življenjski standard najpomembnejšega kupca v Jugoslaviji, torej kmeta, skrčil na minimum in statistike so dokazovale, da je vedno bolj padala poraba življenjskih potrebščin, torej kmetijskih pridelkov.⁹⁰

Jugoslovanski uvoz je leta 1933 v primerjavi z letom 1932 nazadoval po obsegu za 9,4%, po vrednosti pa za 2,2%; nasprotno pa je izvoz porastel po obsegu 30,8%, po vrednosti pa za 12,5%.⁹¹

Gospodarsko okrevanje v Jugoslaviji je bilo zaradi poznejšega izbruha krize v zaostanku za evropskimi tokovi. Malenkostni znaki oživljanja so se pojavili leta 1934, ko je kriza z ustalivitvijo dosegla dno. Občutnejša konjunktura je sovpadala z nastopom vlade JRZ leta 1935. Prava konjunktura pa je bila mogoča le ob sanaciji bančnega sistema in obnovitvi plačilne sposobnosti kmetov. Uredba o likvidaciji kmečkih dolgov, ki jo je vlada sprejela 26. septembra 1936, se je začela kazati kot pozitivna leta 1938 - industrija je dosegla obseg zaposlenosti in proizvodnje iz let pred krizo in tudi kmetijstvo je okrevalo.

Marta Rendla

CONSUMPTION IN THE TIME OF THE GREAT DEPRESSION IN LIGHT OF SLOVENE
CONTEMPORARY PRESS

S u m m a r y

Even though spending or consumption was not focused on by expert magazines and major Slovenian newspapers in the time of the Great Depression (1929-1933), on the basis of reports on the most evident consequences of this crisis (decrease in prices and production, reduction of working hours and income, increased unemployment, reduced volume of trade) we established that the central phenomenon of the crisis was the continuous reduction of prices, which resulted in completely new relations in production, trade and consumption. Since all components of the economic process regressed, economic activity throughout the whole economy was reduced. Consumption decreased to the point where people only bought the most basic life's necessities. In light of this a special system of trade was also developed: the exchange of goods and services for whatever goods were needed.

⁸⁷ Trgovski tovariš, 1933, št. 11, str. 175, Pota in cilji našega gospodarstva.

⁸⁸ Prav tam, str. 176.

⁸⁹ Trgovski tovariš, 1933, št. 7/8, str. 125, Gospodarstvo doma in po svetu ob času londonske konference.

⁹⁰ Trgovski tovariš, 1933, št. 11, str. 188, Naše gospodarstvo v oktobru in novembru.

⁹¹ Prav tam.